

Релігійна плюральність не має формувати якусь агресивність у відносинах між конфесіями. Бо ж тоді не за Боже вестиметься боротьба, а за людське, створене людською фантазією і випсане чи то у Священних книгах різних релігій, чи то втілене в організаційних принципах побудови їхніх спільнот, а чи ж в конфесійних обрядових діях. Певно тому, враховуючи це, Ісус Христос закликав любити не лише ближнього одновірця, а навіть ворога свого. Звідси органічно випливає висновок про необхідність толерантності міжконфесійних відносин в релігійно-плюральному суспільстві, сприйняття іншого в його світоглядних і релігійних виявах таким, яким він є, щоб потім не вибачатися перед цим іншим, як це зробила (і хвала їй за це!) Католицька церква.

Людмила Филипович

Релігійні і секулярні світи: проблеми взаємин з огляду на суспільні трансформації ХХІ ст.

Тема релігії не сходить зі шпальт газет не тільки у зв'язку із отриманням Томосу і створенням Православної церкви України. Вона постійно присутня у наукових дискусіях, які тривають в Україні від 1991 р., коли релігія потужно увійшла до нашого життя після десятиліть заборон і переслідувань. Церкви, релігійні організації за ці роки стали не просто природнім ландшафтом, але й активним учасником соціальної дійсності. Предметом розмірковувань та експертних оцінок стають зміни, яких зазнає релігія як соціальний інститут, визначення детермінант тих змін, прогнозування майбутнього релігійного і секулярного світоустрою як в глобальному, так і в локальному вимірах.

Осмислюючи суспільні трансформації, динаміку секулярно-релігійних процесів, зокрема і в Україні, вітчизняні науковці опираються на світовий досвід, високо цінуючи інтелектуальну спадщину західних дослідників. Але при цьому не завжди критично використовуються поширені в світовій науці теорії і концепції, зокрема теорія секуляризації і десекуляризації. Тут українські вчені із запізненням дізнаються про методологічні повороти, які відбуваються в світовій науці, що заважає адекватно оцінювати власні тенденції розвитку релігійної сфери.

Виходячи з цього, *метою* статті є актуалізація останніх праць зарубіжних науковців щодо їхнього розуміння понять релігійного і секулярного, сучасних дискурсів переосмислення взаємовідносин цих тривалий час антагоністичних світів, усвідомлення необхідності контекстуалізації західних теорій до аналізу суспільних трансформацій ХХІ ст.

Останні роки подарували нам, українцям, високоякісний інтелектуальний продукт – переклади праць всесвітньовідомих мислителів, серед яких особливої

уваги заслуговують Чарльз Тейлор і Хосе Казанова. Книга “Секулярна доба” в 2-х частинах [1; 2] – головна праця видатного канадського дослідника, одного з беззаперечних лідерів сучасної світової філософської, зокрема релігієзнавчої думки Чарльза Тейлора, за яку він отримав найпрестижнішу в світі премію фонду Темплтона. Вчений скрупульозно досліджує, як історично сформувався той сучасний стан західної культури, що визначає нашу добу як “секулярну”, і якими є його справжні істотні ознаки (духовні, суспільні, філософські, світоглядні, ідеологічні тощо). Поруч із безліччю безцінних ідей, які перевертають наше усталене уявлення про релігійність і секулярність, є просто революційна за своїм значенням ідея про те, що різні світоглядні позиції – релігійна і секулярна – “конче необхідні одна одній” [3].

Не менш вражаючими для нашої пострадянської свідомості, але суголосними Тейлорівським є праці американського соціолога релігії Хосе Казанови – “По той бік секуляризації. Релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби” [4] та “Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація” [5], де пропонується по-новому подивитися на взаємодію двох світів – релігійного і секулярного – не як на ворогуючі і опозиційні, а як взаємодоповнюючі, які – все ж – не можуть існувати один без одного.

Ці два автори надають унікальний як для України матеріал для плідних роздумів та важливих запитань. Частково вітчизняні дослідники робили вже спроби переосмислити українську реальність в нових парадигмах. В нечисленних, але таки присутніх в українському науковому просторі працях релігієзнавців, істориків, соціологів, богословів йдеться про взаємини релігійного і секулярного, які, на відміну від російських чи польських, наприклад, відрізняються відсутністю такої яскравої антагоністичності, котра притаманна московсько-православній або польсько-католицькій моделям. Українські автори, опановуючи попередні дослідження своїх же колег, збагачують власний методологічний і експериментальний архів, зокрема йдеться про відомі напрацювання Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ, яке останніми роками планово розробляло такі теми як “Інституалізаційні процеси в сучасних релігіях: загальні закономірності та особливості українського контексту” та “Трансформація функцій релігійних інституцій в процесах суспільних перетворень України” [6; 7].

В релігієзнавчих розвідках релігія у темпорально-історичному вимірі розглядається як система, що сама розвивається – система, яка в процесі свого генезису зазнає значних трансформацій та якісних змін. Останні значною мірою постають наслідком процесу інституалізації. Цей процес об’єктивно обумовлює і є основою появи релігійних організацій, певного комплексу віроповчальних парадигм, норм, приписів, традицій. Саме на базі останніх і формуються релігійні об’єднання та їхні інститути, що мають конкретну мету своєї діяльності і завдання. В означеному контексті поняття “релігійний інститут” характеризує відносно стійку (в темпоральному вимірі) організаційно сформовану спільноту віруючих людей,

об’єднаних усвідомленим визнанням відповідних віроповчань, приписів, норм, функціональної матриці і спеціальної ієрархії, правилами діяльності й поведінки. Релігійний інститут має чітку структуру, завдання, статус і мету свого існування, виконує відповідні функції, обслуговуючи важливі специфічні потреби та запити людей і суспільства. Важливим є те, що процеси інституалізації релігії в ході її історичного буття завжди були й залишаються основоположними для практичного її функціонування і діяльності.

Виявляючи зміни, які відбуваються у функціональній системі релігії за умов глобалізації, постмодерну і секуляризації, насамперед ті трансформації у діяльності релігійних організацій та інституцій, які все більше соціалізуються, релігієзнавці детально проаналізували стратегії і тактики релігійних організацій в ситуації ускладнення як самого релігійного буття, так і конкуренції між різними конфесіями в умовах соціально-політичного конфлікту.

Але не тільки релігієзнавці беруться за осмислення трансформаційних процесів у релігії. Справжніми польовиками стають соціологи релігії, чії висновки багато в чому збігаються із висновками релігієзнавців. Їхні роботи подають аналіз тих самих процесів, але під обзервацією соціології, яка опирається на конкретні соціопитування, інтерв’ю, кількісні та якісні показники. В теоретичному плані соціологічний дискурс представлений різноманітними соціологічними концепціями, які описують релігійну дійсність в поняттях “секуляризація”, “постсекуляризація”, “десекуляризація”.

Соціологи релігії України наводять прізвища авторитетних закордонних і вітчизняних дослідників, котрі прагнули відрефлексувати релігійні процеси глобально, виявити загальні закономірності трансформації релігії в сучасних умовах. Імена Х. Казанови, П. Бергера, П. Беєра, М. Спіро, Т. Лукманна, К. Гірца, Ч. Тейлора та інших, котрі фактично визначали світовий дискурс наукового аналізу релігійної сфери, основні тенденції її змін, присутності в приватному та публічному житті, вплив на політику – як внутрішню, так і зовнішню – більшості країн, на процеси ідентифікації різних народів, на роль релігії в різних конфліктах тощо, вже увійшли у науковий простір України, часто цитуються вітчизняними дослідниками.

Осмислюючи події в Україні, соціологи вважають, що найбільш наближеною до українських реалій є теорія десекуляризації, повністю покладаючись на запропоновані західними колегами підходи. Чи враховують вони, що західні дослідники релігії моніторили і узагальнювали ситуацію Європи та Америки, а отже їхня концептуалізація процесів базується на знанні відмінної від української реальності? До речі, західні колеги не вважали теорію секуляризації, наприклад, всезагальною, яка пояснює все і всюди. Ч. Тейлор, котрий про секуляризацію знає майже все, в своїй передмові до українського перекладу його відомої “*A Secular Age*”, застерігав, що його книга “стосується лише розвитку секулярності в латинському християнстві”. Він вважав, що “різні шляхи модернізації, а серед

них і ті, які можна описати як “секуляризація”, в різних провідних цивілізаціях світу є дуже відмінними. Це не єдиний процес, який відбувається повсюдно, десь раніше, а десь пізніше, як звикли вважати західні вчені...” Тейлор свідомо обмежився описом північноатлантичного контексту [1, с. 9]. Тобто будь-яка теорія (теорія секуляризації, теорія десекуляризації) – це результат дослідницького досвіду певного вченого у вивченні певного об’єкта, що не завжди береться до уваги вітчизняними вченими.

Звертаючись до наукового доробку Х. Казанови, який добре знає ситуацію в Україні, не знайдемо в його працях думки про процеси в країні як десекуляризаційні. А це певне тому, що Казанова не вважав, що Україна зазнала секуляризації. Звернувшись до його збірки “По той бік секуляризації” [4, с. 253–262], читаємо лише про “релігійне відродження”. Тому нам видається, що використання західних теорій у поясненні українських реалій має бути більш критичним і контекстуальним.

Часто, базуючись на величезних статистичних даних (показниках динаміки релігійної мережі в Україні від 1991 р.) та даних масових репрезентативних опитувань населення України, соціологи вважають, що вони “свідчать на користь масштабної десекуляризації нашої країни” [8, с. 9]. У релігієзнавців виникають певні сумніви в однозначному розумінні зростання кількості релігійних організацій і віруючих як прояв десекуляризаційних тенденцій. Вважаємо, що потрібно враховувати особливості нашого історичного, зокрема і релігійно-історичного розвитку. Є думка, що Україна, як частина СРСР, не пережила доби секуляризації. В Україні занепад релігії відбувся не в результаті модернізації суспільства, а через знищення релігії як конкурента комуністичної ідеології, яка сама перетворилася на своєрідний вид релігії, через насильницьке витіснення із соціуму віруючих людей і кліра, замінених на нововіруючих і нову партійну ієрархію, через компенсацію традицій церковної ритуалістики культом нових соціалістичних обрядів, де старі форми наповнювалися новим змістом. Та потворні елементи системи, в яких нібито існувала секуляризація в соціалістичній Україні, як і в СРСР загалом (войовничий антиїєзм, знищення храмів, релігійних книг і витворів мистецтва як пам’ятників культури, обездуховнення освіти тощо), далеко від класики секулярності.

Крім того, знову таки завдяки Х. Казанові, котрий вважає, що швидше секуляризуються конфесійно-гомогенні суспільства, а релігійно-плюралістичні зазнають слабшого впливу секуляризації [9]. Екстраполюючи це на Україну, яка ніколи не була моноконфесійною, а тому завдяки балансуванню між православ’ям і католицизмом, греко-католицизмом і протестантизмом, зберігала високий рівень релігійності, ми схильні вважати, що сплеск самосвідомості, духовності, прагнення до ідентифікації, вирізнення себе від іншого (російського, польського, американського тощо) в період суспільно-політичної кризи (ще більше конфлікту) відбувся не завдяки десекуляризації, яка розуміється як “реакція

на попередній чи одночасний процес секуляризації”, а завдяки неусталеності, недоформованості як релігійного, так і світського світу, певній дифузії секулярного в релігійне і релігійного в секулярне. Українці ніколи не жили в ситуації чи добі виключно секулярній або релігійній, а особливо в роки радянської влади, де оманливою була як релігійність, так і атеїстичність. Ні в контексті громадського простору, ні в світлі приписів, ритуальної чи церемоніальної присутності, ні з позицій становища віри в суспільстві (про ці три значення секулярності говорить Ч. Тейлор) у нас немає достатніх підстав вважати Україну секулярною країною. Вона скоріше є псевдо-секулярною, де секулярність встановлена силоміць, під тиском диктаторського режиму. Не можна не погодитися з Тейлором в тому, що “доба чи суспільство є чи не є секулярними залежно від умов духовного досвіду та духовного пошуку” [1, с. 17].

Роздумуючи над тим, як релігія взаємодіє з основними соціальними інститутами в українському суспільстві, як зростає її авторитет і запитуваність, помилково робиться висновок про десекуляризацію українського суспільства. В результаті критичного аналізу взаємин релігії і держави, релігії і економічних інститутів, релігії і освіти, права, родини, армії, громадянського суспільства, ніби напрошується популістський висновок: секулярна українська держава здає свої позиції в угоду релігійним організаціям. Нам видається, що “наступ” релігії на світське життя трохи перебільшений, а десекуляризаційні процеси дещо абсолютизовані, навіть якщо йдеться не про тотальну, а часткову десекуляризацію. Чи пройшла Україна вповні процес відокремлення Церкви і держави, як західні країни, а тому відносини між цими двома суб’єктами базуються на принципах партнерства? Чи готова держава і Церква бути партнерами – за рівнем освіти, за рівнем розуміння спільних проблем, за презентацією, за здатністю формувати і формулювати життєві сенси для країни? Чому й досі присутність Церкви в публічному просторі сприймається як середньовіччя і клерикалізація, а дії деяких державних структур – як советські методи боротьби із релігією?

Дуалістично-антагоністичне сприйняття релігійного і секулярного, яке і досі панує в нашій свідомості як радянські атавізми, на сьогодні вже не продуктивне. Притаманний світу релігійному страх перед секуляризацією, і навпаки – світу секулярному перед релігієзацією/клерикалізацією давно вже не відповідає глобальним тенденціям розвитку світу, який відмовляється від опозиції секулярний–релігійний. В ситуації “дедалі дужчої плюралізації як релігійних, так і нерелігійних варіантів світоглядного вибору” [5, с. 316] актуальним постає і переосмислення плюралістичної глобальної релігійної системи, і секулярного світоустрою, а головню – їхніх відносин, умов співжиття, бо вони приречені жити поруч і разом. Нинішній період духовного розвитку України ми схильні розглядати в контексті двох взаємодоповнювальних процесів: з одного боку, життя в Україні дедалі релігієзується, нехай навіть зовнішньо, кількісними показниками, а з іншого – вибудовується справжня секулярність, що ґрунтується не на боротьбі з

релігією, не на протиставленні, а на розмежуванні функціонального призначення і сфер впливу релігійного і світського.

Враховуючи наявну плюралність – і світоглядну, і віросповідну – як релігійне середовище, так і секулярне, зокрема секулярна держава, однаково мають виходити із визнання невід’ємного права кожної людини на свободу совісті та свободу релігії, що ґрунтується на священній гідності людської особи.

1. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / пер. з англ. О. Панич. Київ: Дух і Літера, 2013. 664 с.
2. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга друга / пер. з англ. О. Панич. Київ: Дух і Літера, 2018. 616 с.
3. URL: <https://www.yakaboo.ua/sekuljarna-doba-kniga-i.html?gclid>.
4. Казанова Х. По той бік секуляризації. Релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби / пер. з англ. О. Панич. Київ: Дух і Літера, 2017. 264 с.
5. Казанова Х. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація / пер. з англ. Романа Скакуна. Львів: Вид-во УКУ, 2019. 348 с.
6. Інституційні процеси конфесійного життя світу й України: кол. моногр. / за ред. проф. А. Колодного. Київ: УАР, 2015. 384 с.
7. Функціональність релігії: український контекст: кол. моногр. / за ред. проф. А. Колодного. Київ: УАР, 2017. 339 с.
8. Парашевін М. Трансформація соціального інституту релігії в сучасному українському суспільстві: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук. 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2019. 19 с.
9. Секуляризація та релігійне життя: перспективи України в світлі глобальних тенденцій. URL: <https://sociology.ucu.edu.ua/jose-casanova-lecture-2016>.

Михайло Гордієнко

Помісна Церква як атрибут легітимації держави

Ми живемо в буремну добу соціальних біфуркацій, які носять не завжди прогнозований і конструктивний характер. Часто політичні амбіції беруть гору над здоровим глуздом. Очевидним явищем сьогодення є прискорена атрофія екзистенційних цінностей – честі, гідності, віри, шляхетності та відповідальності. Еволюція глобалізованого світу здійснюється не через позитив доброчесності й гуманізму, а крізь призму авторитарного меркантилізму й егоїстичної вигоди. Соціальні процеси нестримно втрачають прагматичну реальність й переміщуються у віртуальне середовище дегуманізованого буття. Лавина негативу в інформаційному просторі зростає у геометричній прогресії. Алгоритми буття людства програмуються секуляризованою парадигмою, що пронизана риторикою ненависті, практикою насилля, комунікацією зла, підступними технологіями, політичним